

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՍՐԴԱՊԵՏ ԵՐՁՆԿԱՑԻ

(ՈՒԵՏԱՅԻՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ — 1281)

— 0 —

Յովհաննէս Վրդ. Երզնկացի կամ Ծործորեցի (Պուղ) 1281ին ուխտի եկած է Երուսաղէմ։ Այս մասին հաստատ վկայութիւն չունինք Ս. Աթոռոյ Մատենադարանին մէջ, և ոչ ալ Երզնկացիի գրուածքներուն մէջ որոշ տեղեկութիւն մը կը գրառուի. իրմէ վերջ ապրող պատմիչներուն կողմէ անոր ուխտաւորութիւնը յիշատակուած է անորոշ ակնարկութիւններով միայն. սակայն բացորոշ կերպով կը պարզուի այս մեծ հետետրին և առաքինի վարդապետին ուխտաւորութիւնը՝ իր էջնադ մէջ գործէն, որ կը կոչուի Ներբողեան և որ կարդացուած է ի պատիւ Ս. Լուսաւորչի Սեպուհ լերան վրայ կատարուած տարեկան տօնահանդէսին առթիւ (տե՛ս Սոփիք Ե. էջ 85)։ Սոյն ներբող գեղեցիկ և հոգեշունչ գլուխ գործոց մ'է, ինչպէս անոր «ԱՅԻՐԻՅԷ ամենայն» գեղեցկահիւս շարականը։ Այս երկու գրքուածքներուն մէջ ակնյայտի կերպով կ'իւրճի Սեպուհ լերան Ս. Լուսաւորչի սրբավայրերուն և Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց նշմանութիւնը, գոր ճշգրտէն և ճարտար գրելով մը կը ներկայացնէ Երզնկացին։ Սակե՛ կարելի է եզրակացնել թէ ան այցելած է Ս. Երկրին սրբավայրերուն և երկրպագած՝ Բրիտոստակոյ Ս. Տեղերը, աղօթած և կատարած է իր ուխտը տնօրինական սուրբ վայրերու մէջ, ինչպէս և այցելած և հումտութիւն ամբարած է Պաղեստինի զանազան նշանաւոր վայրերու մասին, որոնց արձագանգը կը հնչէ իր Ս. Լուսաւորչի ցնդողին և օտարականին իմաստին մէջ։ Ուրեմն վարդապետին այդ գրուածքներէ կրնանք եզրակացնել և և հաստատել անոր Երուսաղէմ ուխտի եկած ըլլալը 1281ին։

Եկեղեցական հայրերու խորհուրդով և վարդապետներու աշխատանքով՝ Երուսաղէմի Տնօրինական Ս. Տեղեաց օրինակով՝ Սեպուհ լերան վրայ եկեղեցիներն շինուած են. ինչպէս Մանեայ Այրբ. օրինակ Բեթղհիէմին, բարեհամ աղբիւրը՝ Յորդանանի,

Լուսաղբիւրը՝ Սիւլվամի, և Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին ի դիմաց Լուսաղբիւրին, (որ այժմ աւերակ է) և յանուն Աստուածածնին՝ Ս. Աստուածածին եկեղեցիին և մատուռն Փրկչին, և յանուն Յովհաննու Մկրտչին՝ Ս. Կարարապետ, և փոխանակ Գողգոթային՝ Գոհնամի բարձրադիտակ լեռը, ուր ղզէնն հաւաքանքի(*) արքային Տրդատայ խաչ օծեալ Ս. Լուսաւորչին և կախեալ յօղիցն անտես ի մարգկանէն, Ս. Գարութեան տեղ՝ Ս. Գրիգորի գերեզմանը։ Բովանդակ լերան վանքերն ու աղօթարանները օրինակուած և նուիրուած են բոլոր աստուածակոյ տնօրինական սուրբ տեղեաց։

Յովհաննէս վրդ. Երզնկացիի Ս. Լուսաւորչի ներբողականին և Սեպուհ լերան գեղեցկահիւս նկարագրականի գրուելէն երեք հարիւր տարի յետոյ՝ Գրիգոր վրդ. Դարանաղբի ճշգրտէն կը կրկնէ Սեպուհի այն սրբավայրերը որոնք նմանութիւններն ունենալ են Երուսաղէմի տնօրինական վայրերուն (տե՛ս Ժամանակագրութիւն Գր. Վրդ. Դարանաղբի, հրատ. Տ. Միսրոպ վարդապետ Նշանեան, էջ 511-12)։

Յովհաննէս Երզնկացի Երուսաղէմ ուխտաւորութիւնն դարձին կ'այցելէ Հռոմ. կլայ՝ Յակոբ կաթողիկոս կալիցիին (1268-1281), զոր կը կոչէ հեղինակ հոգեւոյ եւ հանձնարոյ իմաստութեամբ, վարժ Աստուածաւանդ գրող, աննախանգաւ սիրող եւ պատուով ուսումնասիրաց (Երզ.)։ Երբեք կացի այնտեղ կը մնայ իր ուսումնարանին վերականգն, և կաթողիկոսին հրամանով

(*) Հաւանքով բառով կը հասկցուի Ս. Տրդատ արքայի հաւաքանք թուրք, որ ըստ ժողովրդական հաւատալեաց խաւանիչ էր փայլի Սեպուհ լերան գլխին՝ օգին մէջ։ Ըստ աւանդութեան, Ս. Գրիգոր ինչէ իսկ օծեց այդ թուրք և դառ Սեպուհի վրայ։ Ծով. Երզնկացի իր շարականին մէջ կ'ըսէ. «Թորոսը խաչելոյն գերհրաշտեղեոյն Գողգոթայ ծածկապէս ի սին լերին տեսնի», զիս արքայական զպալմանն գործի հենաց արքային յօրինէր ի կենաց գործիս նուիրեալ . . . »։ Ս. Տրդատի այդ հայժապէ կամ հաւաքունի թուրք, կ'ըսուի որ, ինչ անպաղօք արքան հանեց և մէկդի նետեց երբ կ'ուզէր առանձնանալ՝ Սեպուհի վրայ Ս. Գրիգորի նոս մասին ճշնելու համար, բայց թուրք գետին ինկաւ, այլ օգին մէջ կախուած մնաց, որ մինչև օրս ալ լոյսի նման կը ցոլայ Սեպուհ լերան վրայ, փայլատակներ արձակելով երբեմն դառաթի բարձրութիւններէն (Թորոս Աղբար, Բ.)։

կը սկսի պատրաստել իր մեծ երկասիրու-
թիւնը — Մեկնութիւն Քերականի (Հայաս-
տաստ, էջ 509)։ Յովհաննէս Երզնկացի
ճարտար մատենագիր մ'էր. այդ կողմերը
գտնուած ժամանակ երբեմն կը շրջէր ար-
քունիքին մէջ և տեղւոյն վաճեցըր, և կը
հրաւիրուէր յաճախ եկեղեցական և արքու-
նական մեծահանդէս տօներուն՝ արտասանե-
լու ճառեր և ներբողեաններ, ինչպէս օրի-
նակ՝ «Ի խորհուրդ Մեկնութեան եւ Միջնութեան
Տեսնոմ, Սիւս մայրաքաղաքին մէջ արտա-
սանած 1283ին։ Նաեւ երբ Հեթում եւ
Թորոս արքայադիւններ Զիւաւոր օրհնուեցան
իշխանապետներու և արքունական սպա-
սաւորներու հետ, Երզնկացին «Ամենայն
անձն ուր ընդ իշխանութեամբ էօ առաքե-
լական բնաբանով նպատակայարմար ատե-
նարանութիւն մը բրած է 1284ին (Սիւսում
էջ 224)։ Զիւաւոր օրհնելու այս սովորու-
թիւնը մուտք գտած էր հայոց մէջ, Ռու-
բինեան թագաւորներու ժամանակ, եւրո-
պական ազգերու հետեւողութեամբ, սրբոյն
Վլադայ անուամբ ասպետական կարգի մը
հաստատումով. (Տե՛ս Հայկ. Հին Դպրոցեան
Պատմ., Հ. Գ. վրդ. Զարպանէյեան, Վե-
նետիկ, էջ 757)։

Երզնկացին յետոյ վերադարձաւ Կիլի-
կիայէն՝ հաւանաբար իր հայրենիքը։
Իր երկասիրութիւններն են.

1. Շուրջ 700 տարիներ առաջ փլած
թիւն աւանին մէջ գտնուեցաւ մարմինը Հա-
յաստանի մեծ հայրապետին՝ Ս. Ներսէս
Պարթեւի, որուն նշխարներէն ժամ մը փո-
խադրուեցաւ Երզնկա Սարգիս արքեպիս-
կոպոսին ձեռքով և մաս մըն ալ Տիրա-
շէն կողուած վանքը, Գայլ գետի երկու
ափուներէն։ Այս գիւտին եւ փոխադրու-
թեան ոչ միայն ականատես կը կարծուի
Երզնկացին, այլ և կ'ենթադրուի թէ ինքը
շարադրած է սոյն հրաշալի գէպքին պատ-
մութիւնը։ Որովհետեւ կ'աւանդուի թէ այս
փոխադրութեան ժամանակ՝ Սարգիս արքե-
պիսկոպոս՝ ականատես ու իր խմատու-
թեամբը Նշանաւոր անձի մը հրամայեց որ
ոչ միայն պատմութիւնը գրէ, այլ նաեւ
ճառ մըն ալ խօսի։ Բանասէշներու կար-
ժիքով՝ այս պարտքը կատարողը եղած է
Երզնկացին։ Ատկէ զատ՝ ան երգած է
գեղեցիկ շարական մը ի պատիւ Ս. Ներ-

սէսի, որուն մէջ կը յիշատակուի նաեւ ա-
նոր մարմնոյն փոխադրութիւնը (տե՛ս Հայ-
կական Հին Դպր. Պատմ. Զարպ. էջ 755-6)։
Այս շարականը շատ մը ձեռագիրներ կը
մակագրեն՝ «կանովն գիւտի նշխարաց սրբ-
ոյն Ներսիսի»։ Մասնաւորապէս այս կա-
նոնի հարցին գեղեցիկ շարադրութիւնը կը
մատնանէ Երզնկացիին հոգեւունջ գրչին
արգիւնքը։

Աւելը Դրիգորի վանքին միաբաններն՝
իրենց միաբանութեանը նոր կարգ մը տա-
լու համար խնդրիցին Երզնկացիին որ կա-
նոններ գրէ, ինքն ալ կատարեց անոնց
խնդիրքը, և գրեց «կանոնք և սահմանք
միաբանութեան եղբարց, որ աստուածա-
լին սերով միաբանեցան յեղբայրութիւն
միմեանց յեղեկա»։

2. Երզնկացիին երկասիրութեանց մէջ
զվստուորը և ամենէն աւելի մտադրութեան
արժանաւորը կը սեպուի Մեկնութիւն Քե-
րականի զոր շարադրեց ի խնդրոյ Յակոբ
կաթուղիկոսի։ Այս գրուածին յօրինման
պատմութիւնը՝ իր ինքնագիր յիշատակա-
րանէն կը քաղենք. «Ենթ որ, կ'ըսէ, Հայոց
ՁԼԸ (1289) թուականին ուղեցինք Երուսա-
ղէմ երթալ Դրիստոսի տեսնու փրկագործ
անօրինականքը տեսնելու, Հայոց Կիլիկիա
երկիրը զնացինք . . . և ժամանակ մը կե-
ցանք Յակոբ կաթողիկոսի քով, որ կը
պատուէր զուսումնասէրս, և հրամայեց
որ իր աշակերտաց քերականութեան զատ
տանք. և մեզի ախորժելի և հաճոյ երե-
ցաւ այս խնդիրը։ Ետքը խնդրեց մեզմէ՝
անոր մեկնութեան պարզութիւնը գրել, և
լեցնել այն պակասը՝ զոր մեկնողներուն
վերլուծական խօսքերը թողուցեր էին։
Ժամանակ մը անկատար միաց այս գործը,
մեր զբաղած ըլլալուն պատճառաւ, և տեղ-
ւոյ հանգստութիւն չունենալունու համար»։

Երզնկացին իր մօտ գտնուող ուսում-
նասէշներուն թախանձանքին համաձայն
կը կատարէ այդ աշխատանքը եւր կը ժա-
մանէ «Ս. Լուսաւորչի հանգստեան լեւոք,
ինչպէս իր խօսքերէն կ'երեւի, երբու տե-
սակ յօրինած է Քերականի մեկնութիւնը.
մէկը՝ լուկ պարզաբանութիւն է Դիոնիսիոսի
Թրակագոյն քերականութեանը, Մագիւ-
սարոսի եւ Նսայի վարդապետին մեկնու-
թեանց համաձայն, զոր յօրինեց ի խնդրոյ

անոնց՝ որ Սեպուհ լեւոն վրայ իրեն կ'աշտակերտէին, իսկ երկրորդը աւելի ընդարձակ՝ ըստ խնդրոյ Գնակոր կաթողիկոսի (տե՛ս անդ, էջ 758-761):

3. Բանց յալագս երկնային արժամանց. — Երզնկացիին այցելած է Տփլիսի, Վրաց մայրաքաղաքը, ուր բացի տեղացի իշխաններէն՝ կը գտնուէին այն ժամանակ նաեւ Հայոց հին իշխանազանց մնացորդները. օր մը Քարիմատենց Ռահիլ իշխանին շինած եկեղեցւոյն մէջ ներքով մը խօսեցաւ Յովհաննէս, և երկնային զարդուց գեղեցիկ ստորագրութիւնն ըրաւ. Ռահիլայ որդին Վախտանգ՝ շատ զարմանալով այն սքանչելի գրուցուածքին վրայ, Երզնկացիին աղաչեց որ առանձին գրուած մը շարադրէ երկնից վրայ, Տփլիսիէնց Յովհաննէսն հպարտօքն ալ իր կողմանէ քաջալերեց, այն ժամանակ Երզնկացիին շարադրեց «Յազազս երկնային շարժմանց գրուածքը, ժամանակին աստղաբաշխական գիտութեան յարմար. Ապոլոն անուշով իշխանի մը այն զբւածքը կարդալով, աղաչեց որ նոյն գեղեցիկ նիւթին վրայ կրկին գրէ Երզնկացիին՝ քերթողական լեզուաւ, և հազար տող ու տանաւորով երկնից նկարագիրն ըրաւ եւ ընծայեց իշխանին (տե՛ս անդ, էջ 761-62):

4. Ներքով ի Սուրբ Լուսաւորիցն. — Վրաց աշխարհէն հայրենիք դարձաւ Երզնկացիին, և իր ծննդեան քաղաքին 1287ին կործանմանը ժամանակ կ'երեւի թէ անկէ շատ հեռու չէր, ալ մօտակայ վանքերէն մեկուն մէջ առանձնացած: Անկէ տարի մը ետքը՝ Սեպուհ լեւոնը վրայ՝ Ս. Գրիգորի վանքին մէջ իր պերճախօս լեզուն նշանաւոր հանդիսացաւ (տե՛ս անդ, էջ 763-64): Այս մասին արդէն յիշատակեցինք յօդուածին սկիզբը:

5. Մեկնութիւն Մասթի. — Երզնկացիին կիլիկիա եղած ատեն գտաւ Ս. Ներսէս Շնորհալիի սկսած Մատթէի աւետարանին մեկնութիւնը, որ մինչեւ եօթներորդ դուրսը մեկնեց ու անարտար թուած էր: Իրմէ գրեթէ 150 տարի ետքը Երզնկացիին փափաքեցաւ շարունակել զայն, ինչպէս ինքն իսկ կը պատմէ յիշատակարանին մէջ: «Եւ ասոր գրութիւնն եղաւ,

կ'ըսէ, Քրիստոսի 1316 թուականին» (տե՛ս անդ, էջ 765):

6. Խրատական երկասիրութիւնք. — Երզնկացիին ամբողջ խրատական գիրք մը շարագրած է, ուր աստեղիւց, հայրապետաց ու վարդապետաց խօսքերովը ըզգուշացուցիչ խրատներ կուտայ պարզ և դիւրիմաց ոճով՝ բոլոր հաւատացելոց: Իկօթք մըն ալ կայ իր անուշով, և համառօտ խօսքեր ժամանակագրութեան վրայ: Երզնկացիին քանի մը բանաստեղծական գրուածքներ ալ ունի (տե՛ս անդ, էջ 765):

7. Բնաբերգականք. — Երզնկացիին քնորերգական քերթուածները երկու զասակադրի կը բաժնուին, ճալլ և Եաւալանք: Առանց մէջ աւելի կը փայլի Երզնկացիին բանաստեղծական հանճարն ու հռոնգը, մանաւանդ Զորահեաց արարողութեան համար լինած տաղերուն մէջ որք են. «Յամեկայն ժամ օրհնեմք» և «Այսօր ձայնն հայրական»: Հաւանաբար իրենն է նաեւ «Ով զարմանալի» գեղեցիկ տաղը: Ունի նաեւ Ս. Կուսին փոխման վրայ տաղ մը՝ որուն սկզբնաւորութիւնն է «Առաջնաճառակ պրսղոյն»: Շարականաց մէջ անուամբ կը յիշատակուին «Լերիքն ամեկայն»ը, որուն վրայ գրեցինք. դարձեալ Ս. Լուսաւորի վրայ այրուբենական շարական մը «Այսօր զուարմանալով»ը Երզնկացիին հեղինակութիւնն է բացի «Որ զլոյսն աննառնէ», խոտաճարական շարականը՝ «Յաւուրց վերջին ժամանակի», որուն սկզբնատառքը կը յօդեն՝ «Յովնաննէսի և Երզն» (տե՛ս անդ, էջ 767):

Երզնկացիին իր ծերութեան տարիներուն Հայաստանի Արտաղ զաւառին Ս. Աստուածածնի կամ Թագէի վանքը քաշուեցաւ, որուն համար աւանդութիւնը կ'ըսէ՝ թէ Ս. Թագէոս Առաքեալ շինած ըլլայ: Վանահայրը Զաքարիա եպիսկոպոս՝ շատ ոիրով ընդունեցաւ զինքը, մեծ երկրաշարժին Ս. Թագէի վանքը կործանեցաւ, Զաքարիա նորէն շինեց վանքը ու չթողոյց որ Երզնկացիին հեռանայ իր քովէն. կը կարճուի թէ մինչև իր մահը Ս. Թագէոսի վանքին մէջ մնաց:

Ղազար կաթողիկոս Զահեցի գրած է գիրք մը «Գրախս ցանկալի» խորագրով

(տպ. Կ. Պոլիս, 1725), որուն մէջ (էջ 620-634) կը պատմէ մանրամասն զրոյց մը՝ Յովհ. Վրդ. Երզնկացիին Անի քաղաքի այցելութեան, հոն քարոզելուն և Անեցի-նեբուն կողմէ՝ ընդդէմ Յովհաննէս Վրդ.ի գործադրուած նախատնընդերու մասին։ Այլշան ալ նոյն զրոյցէն մաս մը կը գե-տեղէ «Ճիւղակ»ի մէջ (էջ 103)։ Առան-գուծելնն այս է. զեղծեալ բնակչացն ա-նաուակութեամբ եւ մոլորութեամբ, գալ առ նոսա, Յովհաննէս Երզնկայի, խրատել եւ ուղղել, նո՛ւա պնասկես օրինակաւ Բամա-հեն եւ այլն տունն զնովա, վասն որոյ նոյա ճղայաման անկանի ի Բաղդա՛ն, ապա ճո՛ւր ելեալ ի բուլվառէ վարդապետին ի խնկարկեմն՝ այրէ ոգիս 400, յետոյ զազանք չաբ եւ այլակերպ յափեսակեալ կոսորեն զճղայսն եւ զպատանեակս։ Սակաւ մի զգաւ-տացեալ բնակչացն՝ յետ երից ամաց դաւ-նեալ զառածանին ի չարիս արեւանց, գալ միւսանգամ վարդապետն Բաղդել, իսկ ա-նրգգամաց կալեալ զնա եւ թմբադեղով մե-կացուցեալ՝ տոբեղուցանեն սայլիւ բնդ Բա-ղամն, եւ զամբիւղիւ կախեն ի դուռն ա-ւազ էկեղեցելոյն, եւ ապա բաժնեմ արաւ-եալ ի բաց հալածեն, եւ նորա երբեալ ի բլուր մի բարձր՝ անխանէ զճաղամն որ եւ իսկոյն տարժեալ սկսանի տալայիլ. վասն որոյ փութացեալ բնակչացն ի բաց փախչին. եւ զաղբեալ երբսն յալլ եւ ալ կողմանս եւ յաթխարնս։

Երզնկացիին բոլոր գրուածքները, ինչ-պէս նաեւ իր քարոզութիւնները Ղազար կաթողիկոս կ'ընդունի «իբրեւ զվեղու խո-րիսիս եւ Բաղդուրակ տարադրութեամբ»։ Անեցիներու նկատմամբ գրի առնուած զը-րոյցը իր ամբողջութեանը մէջ չենք կրնար ճշմարիտ ընդունիլ. այս զրոյցին կեղծը կրնայ ըլլալ անտեղի. բայց զրոյցին մի-ջուկը ունի ճշմարտութիւն մը։ Անեցիք կը թուի թէ սոսքեացեմ էին քաղաքին հարաբերութենէն, բնակչաց բազմութենէն և գեղեցկութենէն. քաղաքին աւերումէն վերջն իսկ պարպուած բնակչութեան ճար-տարութիւնը աչքի կը զարնէր, փարթա-մութիւնը հպարտութիւն բերած էր և Անե-ցիք մոլորուած էին, և այդ պատճառով Երզնկացիին քարոզութիւններն անարգե-ցին եւ խոշտանդեցին վարդապետը. ան խրատ տուած էր միայն Անեցիներուն որ

ըլլան ժուժկալ և խոնարհ, կարելի չէ որ անոր բերանին մէջ անէժք մը ըլլալը, ան նախ չէր անոնց՝ որ իրենց ձեռագործնե-րուն և գրուածքներուն մէջ անէժքի տո-ղբը միայն կը գնին և ոչ թէ օրհնութեան։ Երզնկացիին Անեցիներուն քարոզութեամբ կը յայտնէր իր ներողութիւնը եւ խոնար-հութիւնը. ան բաւականացաւ միայն ըսել «Որ ծուլանցալ եւ թողուր, ոչ լիցի Երզնկաց պատճոյ» (Հայագրատմ., 512)։ Անին գրեթէ մինչև ԺՁ. դար շէն կը մնար, բայց յետոյ սկսաւ աւերիլ. քաղաքին բնակչութիւնը գաղթեց օտար երկիրներ, խզնի խալթը բնակչութեան օրտնէ մէջ լինած էր ա-նէժք՝ որուն պատճառաւ կարելի էր այլ ևս հոն մնալ։ Թշնամիներու հարուածին տակ չէր միայն որ Անին ամայացաւ, այլ դարբնու ընթացքին շինուած քաղաքող անէժքը։ Ծանօթ է ընթերցողներուն վրայա-գիր-բանաստեղծ Սաչատուր Աբովեանը, ժողովրդական սրտառու ջերթողը որ, Բանաքեռցի դուցազն Աղասիի մասին գրի առած է վրայասանութիւն մը, որմէ կը հասկցուի թէ 1820 Յուլիոս 1831ին Աղասին 300 քաղաքողով համապգի երեսնասորդներ հաւաքելով՝ Անիի աւերակներուն մէջ ա-ռանձնանալով կ'ապօստամբի պարսիկներուն դէմ և հոն գտնուող Հիւսէյն խանի զօր-քերուն վրայ յանկարծ կը յարձակին Ա-ղասեանք ու կը կոտորեն զինուորներու մէջ մարտ, և միւսներն ալ կը փախցնեն, որմէ վերջ Աղասի և ընկերներն յաղթա-կան կը մեկնին դէպի Ղարս, ուր տեղւոյն փաշան պատուով կ'ընդունի զանոնք։ Ա-ղասին փաշայէն կը խնդի նորոգել Հայոց մայրաքաղաքը և հոն բնակիլ. բայց Ա-ղասիի ընկերակից քաջերը Երզնկացիին անէժքէն վախճալով կը մեկնին, իսկ Աղա-սին դառն արտասուքով և յուսահատ իր հրաժեշտի ողջոյնը կուտար յորատցեալ քա-ղաքին (սո՛ւս Շիրակ, էջ 104)։

Երզնկացիին վախճանած է Երզնկայի մէջ և գերեզմանը կը գտնուի նոյն քաղա-քին Ս. Նշան եկեղեցիին մէջ, առաջնորդ դական թաղապետ Կոն յեցեալ ի օրուն (Թա-րուս Աղաբար, Բ. 50)։

ՄԿՐՏԻԶ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ